

7-дәріс. Сөйлеу, сөздік қатынастың белгі жүйесі ретінде.

7.1 Байланыс құралдары. Табиғи тілдің басқа таңбалық жүйелер арасындағы орны.

7.2. «Тіл-сөйлеу» корреляциясы. Сөйлеу коммуникацияы коммуникация әдісі ретінде. Сөйлеу функциялары.

7.3 Сөйлеу ақпаратты беру тәсілі ретінде

Белгі жүйесі делдалдық буын ретінде кеңірек материалдық жүйеге кіреді. Белгі жүйелері бірігіп объективті шындықтағы құбылыстардың үздіксіз қатарын құрайды. Бұл қатарды адам (бақылаушы) арқылы ерекшелеуге болады.

Нәтижесінде барлық белгілер жүйелерін таңбалау сатыларына сәйкес жеке реттілікпен орналастыруға болады. Бұл «гамма» тізбегі семиотиканың ерекше заңын құрайды.

Семиотикада табиғи адам тілінің оны басқа белгілер жүйесінен және ең алдымен жануарлардағы коммуникация жүйесінен ерекшелейтін бірнеше белгілері анықталады.

Табиғи адам тілінің негізгі белгілері:

1 Барлық тілдік хабарламаларға арналған арна вокалды-аудиторлық: тілдік хабарламалар дауыспен беріледі және құлақпен қабылданады. Осылайша адам тілі төменгі жануарлар тілінен күрт ерекшеленеді. Дегенмен, тілдік сигналдарды қабылдау кезінде дененің ішінен шығатын нәрсе тұрғысынан алғанда, адамдар мен төменгі жануарлар арасында да ортақ нәрсе бар.

2. Тіл әрекетінің тікелей биологиялық маңызы жоқ, басқаша айтқанда, биологиялық маңызы жоқ. Өңгімелесу барысында сөйлеудің табиғаты қалай өзгерсе де (тембр, биіктік, интонация, т.б.) бұл қоршаған ортаның биологиялық қасиеттеріне ешқандай әсер етпейді. Жануарлардың белгі жүйелерінің де таза биологиялық маңызы бар.

3. Ерікті семантизация. Белгінің өзі мен оның нені білдіретіні арасында әрқашан байланыс болады, әйтпесе белгі белгі болмас еді. Демек, аулада өсіп-

өніп, жасылданып тұрған ағашты көргенде, оның өсіп, көгеріп жатқанын білдірмейді. Материалдық белгі қызметін атқаратын құбылыс пен оның білдіретін құбылыс арасындағы байланыс семантизация (мағына беру) деп аталады.

Адам тілі мен жануарлардың коммуникация жүйелері арасындағы басқа айырмашылықтар аталған үш негізгі қасиеттерден туындайды және оның салдары болып табылады. Оларға мыналар жатады: шашыраңқы тарату және бағытталған қабылдау, жылдам әлсіреу, өзара алмастыру, біркелкі емес, ашықтық, дәстүр және оқудың қайтымдылығы.

7.2. «Тіл-сөйлеу» корреляциясы. Сөйлеу коммуникацияы коммуникация әдісі ретінде. Сөйлеу функциялары.

Коммуникацияның негізгі құралдарының бірі – сөйлеу, сөздік қатынас. Ғалымдардың пікірінше, адам коммуникацияының үштен екісі вербальды коммуникациядан тұрады.

Сөйлеу - әрекеттің басқа түрлерімен (еңбек, танымдық, т.б.) бірге болатын әрекет түрі. Сөйлеуші бұл әрекетті жүзеге асыра отырып, тіл құралдарын екі негізгі мақсатта пайдаланады: басқа адамдармен сөйлесу немесе өзіне жүгіну. Сонымен, сөйлеу психологиялық құбылыс ретінде ойлау, есте сақтау және т.б. категорияларымен корреляцияланады.

Сөйлеу функциялары (тіл). Сөйлеуге әсер етудің нақты әдістері туралы мәселе сөйлеу (тіл) функцияларының жалпы мәселесімен тығыз байланысты. Әрбір нақты хабардың тілдік безендірілуі оның авторының алдына қойған мақсаттарымен түбегейлі анықталатыны белгілі. Әрбір айтылым коммуникация процесінде сол немесе басқа функцияларды орындайды (назар аудару, байланыс орнату, ақпарат беру және т.б.). Белгілі бір айтылымдардың жеке қызметтері жалпылама қызметтерге біріктірілуі мүмкін, оларды сөйлеу қызметі деп атайды. Әдетте үш негізгі және бірқатар арнайы функциялар бар. Негізгі функцияларға мыналар жатады:

-коммуникативтік, немесе репрезентативті (репрезентация – бейнелеу; бейне, бейне) басым;

- апелляция (апелляция - шақыру, үндеу, яғни әсер ету), ол грамматикалық жағынан вокативті формада және бұйрық райда айқын көрінеді;
- экспрессивті (экспрессия – экспрессивтілік және экспрессивтілік).

Сөйлеу функциялары жүйесі иерархиялық құрылымды білдіреді. Сөйлеу коммуникация құралы ретінде өзінің негізгі қызметін орындау үшін коммуникация пен хабардың белгілі бір функцияларын орындауы керек. Соңғысын жүзеге асыру үшін ойларды рәсімдеу қажет, яғни. бейнелеу функциясы қабылданады.

Кез келген сөйлеу әрекеті процесінде жеке функциялар да жүзеге асады. Сонымен бірге сұхбаттасушыға әсер ету сипаты белгілі бір сөйлеу хабарламасында қай функцияның басым болуына байланысты.

Тіл тек коммуникация үшін ғана емес, сонымен қатар басқа әрекеттерде де қолданылатынын ескерсек, сөйлеу функцияларының схемасы одан да күрделене түседі. Сонымен, тілдің когнитивтік (танымдық) қызметі танымдық әрекетте жүзеге асады, т.б. ойлауда. Тіл мнемотикалық әрекетте есте сақтауды қолдау ретінде де қолданылады, т.б. Тілдің бұл қызметтерін ең алдымен философия мен психология зерттейді.

Сонымен, сөйлеудің әрбір нақты коммуникация жағдайында атқаратын қызметтері айтылымның сыртқы түрін, ең алдымен сөздер мен синтаксистік құрылымдарды таңдауды анықтайды. Бұдан шығатыны, табысты коммуникация жасау үшін орындау үшін қолданылатын тілдік құралдардың негізгі жиынтығын білу қажет белгілі бір сөйлеу функцияларын білу.

7.3. Сөйлеу ақпаратты беру тәсілі ретінде

Сөйлеудің ең маңызды қызметі – коммуникативтілік. Коммуникация процесін адамдар арасындағы ақпарат алмасу, коммуникацияның формациялық жағы деп, ал коммуникациялық процестің мақсатын берілетін және қабылданатын ақпаратты білу және түсіну деп санауға болады.

Тіл бірлігінің ақпараты бұл бірліктің нақты іске асырудағы мазмұнының өлшемі болып табылады. Вербальды коммуникацията ақпарат көзі, әдетте, сөйлеуші немесе жазушы (хабарламаны жасаушы) болып табылады.

Ақпараттық арна хабарлама жасаушының дауыстық аппараты, хат, сондай-ақ ақпаратты таратудың техникалық құралдары (баспа, радио, теледидар, ғаламдық және жергілікті компьютерлік желілер) және сигналдарды жіберу шарттары болуы мүмкін. Арналар кейде бұқаралық коммуникация және тұлғааралық арналар болып бөлінеді.

Сөйлеу коммуникациясындағы код - бұл сөйлеудің өзі. Бұл жағдайда кодтау ақпаратты интрацеребральды кодтан тілдік бірліктерге аудару ретінде, ал декодтау мәлімдемені қабылдау мен түсінудің кері процесі ретінде анықталады.

Интерференция және бұрмалау қарастырылып отырған вербалды ақпаратты беру моделінің келесі маңызды элементі болып табылады. Ақпаратты таратудың сөйлеу арналарына қатысты бұрмаланулар лингвистикалық, экстралингвистикалық немесе акустикалық-айтылымдық себептермен (жазбаша сөйлеудегі хабарламаның графикалық көрінісі) туындауы мүмкін.

Тілді шуылға төзімді ету үшін кез келген ақпарат белгілі бір дәрежеде артық болуы керек. Ақпараттың артық болуы - жаңа мәліметтерді алумен бірге жүретін және біздің идеяларымызды тексеру және түзету үшін ғана қызмет ететін хабарламаның толық немесе ішінара қайталануы.

Ақпараттың құндылығы лингвистикалық формада алынған жаңа ақпарат ретінде түсініледі, яғни. тілдік белгінің өзінде қамтылған ақпараттық мазмұнды жүзеге асырудан. Толық декодтаудан кейін қайталанғанда ақпараттың мәні төмендейді. Осылайша, күнделікті мәтіндерді қабылдау кезінде қабылдау олардың ақпараттық мазмұны өзінің кейбір құндылығын жоғалтатындай дәрежеде автоматтандырылады, ал көркем мәтіндерде декодтау процесінің бір бөлігі автоматтандырылады және оны декодтау үшін ұзағырақ уақыт қажет.

Байланыс нәтижелерінің үш негізгі түрі бар:

- реципиенттің біліміндегі өзгерістер;
- алушының параметрлерін өзгерту, яғни. жеке тұлғаның тұрақты идеяларына қатысты өзгеріс;

-хабарламаны қабылдаушының мінез-құлқының өзгеруі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Котлер, Ф., & Келлер, К. Л. (2016). *Маркетинг менеджменті*. Алматы: Энергия.
2. Шеннон, К. Э., & Уивер, У. (1963). *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana: University of Illinois Press.
3. Лассуэлл, Х. Д. (1948). *The Structure and Function of Communication in Society*. In: Wilbur Schramm (Ed.), *The Process and Effects of Mass Communication*. Urbana: University of Illinois Press.
4. Мадигов, К. С. (2021). *Коммуникация: теория и практика*. Алматы: Қазақ университеті.
5. Додонов, В. Н. (2017). *Основы теории коммуникации*. Санкт-Петербург: Питер.